

volna a tanulmányok végén az első publikálás helyét és dátumát (a Kaffka-tanulmányok — tudjuk — az *Irodalomtörténet* hasábjain láttak napvilágot, ám a többi...?), s a magunk részéről úgy találjuk: noha Fülöp László mindig elokvens, igényes és elsőrendű stilisztá, néhol „túlbiztosít”, túlmagyaráz, s elvértve redundáns elemek is belopódnak szövegeibe. Bántó, értelemzavaró sajtóhiba igen kevésszer bukkan föl a kötetben (inkább csak betűtöbbletek és -kihagyások keltenek röpké zavart); egyébként is a nyomda munkáját, nem pedig a szerzőt minősíti minden efféle gyarlóság.

Szép és roppant tanulságos könyvvel sietett az oktatás segítségére Fülöp László. Kérdés, hol hasznosulhat igazán e tanulmányfüzér. „Középiskolás fokon” aligha. Az itt elemzett művek egyike sem tartozik a „törzsanyaghoz”, Németh László a „választható” kategóriába szorult, Kaffka Margitnak pedig kiáltóan mostoha, teljességgel méltánytalan sors jutott. Korántsem alaptalan hát a föltevés: épp azokhoz nem jut el a *Realizmus és korszerűség*, kiknek a legnagyobb szükségük volna reá. Maradnak az egyetemisták, a főiskolások és — az irodalomtudomány művelői. Ők sincsenek kevesen, ámde ez gyér vigasz. (*Tankönyvkiadó.*)

LŐRINCZY HUBA

Leskó László: Kihűlt lábnyomokon

Kicsiny fehér, koporsót kísér a menet egy dunántúli falucskában. Újszülöttet temetnek; Elisabeth Lang, élt két napot. Meghalt 1946. március 21-én. Erős Matthias plébános szerint azért, mert „látá, mily szörnyűséges dolgok esnek a világban. Inkább visszatért mennyei honába, ahol örök a béke, testvér nem fenekedik testvére.”

Ezzel a szombolikus jelenettel kezdődik Leskó László nagyerejű regénye, a *Kihűlt lábnyomokon*. Leskó — regényíróként legalábbis — ezzel a könyvvel debütál, művében azonban nyoma sincs bármiféle pályakezdői bizonytalanságnak. Olyan író szólal itt meg, aki meglegelte már saját hangját, aki gazdag írói eszköztárat birtokol, aki annyira ismeri e mesterség szabályait, hogy ha kell, fel is rúgja őket. Mintha az évtizedes újságírói gyakorlat tapasztalatai — mindaz, ami a riportokból, szociográfiákból, novellákból hasznosítható — születtek volna újjá ebben a regényben — egy más minőségként.

1946 tavasza, az első tavasz a háború után. A túlélés, a remények tavasza. Ha nem is mindenhol. Hiszen Erdősön a szenvedés, a reményvesztés tavasza ez. Erdősön ugyanis németek élnek. Svábok. Akiket most, a háború után kitelepítenek az országból. Persze, nem valamennyiüket. Csak azokat, akik Volksbund-tagok, SS-katonák voltak, avagy az utolsó népszámláláson német nemzetiségűnek, anyanyelvűnek vallották magukat. De akinek túl szép háza, túl kövér tehene vagy túl agilis haragosa volt, az is könnyen fölkerülhetett a kitelepítési listára.

A második világháború után Európában különös népvándorlás indult meg az új (régi-új) határok mentén. Milliókat fosztottak meg otthonuktól, vagyonuktól, s telepítettek át egy más országba, csupán azért, mert egy másik nép

fiai-lányai voltak. Tudom, s egy pillanatilag sem felejttem: közvetlenül ez előtt viszont milliókat fosztottak meg életüktől, szabadságuktól, emberi méltóságuktól, csupán azért, mert egy más nép fiai-lányai voltak. Ez azonban nem lehet, nem lehetett válasz *arra*; még csak hivatkozási alap sem. A nemzeti kisebbségek mindig, minden háborúnak csak vesztesei lehetnek: hiszen míg békeidőben egyszerre kötődhetnek kétfelé — s ez így természetes — a háború döntésre, választásra kényszeríti őket. (Sokszor persze nem is ők döntenek, hanem róluk születik döntés.) Mindkét közösség, amelyhez természetesen tartoznának, gyanakvással néz rájuk, s — a mindenkori erőviszonyoknak megfelelően — az egyik kiközösíti, a másik erőszakosan magába olvasztja őket. Ámde ha fordul a helyzet, akkor sem lélegezhetnek fel: most korábbi hűtlenségüket fogják megtorolni.

Az elmúlt kétszáz-egynéhány esztendő, a nemzetállamok megjelenésének, a modern nacionalizmus kibontakozásának időszaka megrázó példák sorával bizonyította a kisebbségi lét veszélyességének tételét. S e kérdéskörben, sajnos, a magyarországi némettség is megkapta a maga leckéjét. Kálváriájukról a legutóbbi időkig mégis csak elvétve esett szó. Évszázados gyanakvások, modernkori tapasztalatok s reálpolitikai megfontolások egyaránt hátráltatták, késleltették a szembenézést. Mi magyarok különben is igen nehezen szántuk rá magunkat a világháború után az önvizsgálatra. Hol veszítettünk utat? Mit kellett volna tennünk? Ki a felelős a történelemért? S van-e, lehet-e garancia arra, hogy mindez nem fog megisméltódni? E kérdésekre, ha lassan is, megadta válaszait a történettudomány, a politológia, a szociológia, a pszichológia. S válaszolt rá, hagyományaihoz híven, az irodalom is. Cseres Tibor a *Hideg napokban* azt állította, hogy valamennyien felelősek vagyunk a történelemért. Hivatkozhatunk felsőbb parancsra, félreértésre, kedvezőtlen körülményekre, tettenért — elsősorban önmagunk előtt — felelnünk kell. Balázs József ezzel szemben kiszolgáltatottságunkat, ártatlanságunkat, tiszta szándékunkat hangsúlyozta. Mi is áldozatok voltunk — mondotta, hogy megszabadítson a fasiszta nép bélyegétől, a kollektív önvád mardosásától. Örkeny szerint viszont egyszerre voltunk-vagyunk áldozatok és tettesek is: jó, ha tudjuk ezt, mielőtt bűnről és büntelenségről ítélnünk. Írói válaszok. Érvényes, igaz valamennyi. Éppen így: egymásnak feelve, ellentmondva.

Leskó válasza mintegy félúton áll Cseresé és Balázsé között. Hangsúlyozza: ez a háború különösen nehéz döntések sorozata elé állította a kiszolgáltatottakat, a kisémbereket, de bármilyen szűkre szabta is a sors kinek-kinek a cselekvési körét, minimális döntési lehetősége mindig mindenkinek maradt — s így megmaradt felelőssége is saját cselekedeteiért. Ezt a felelősséget azonban csak a valóságos lehetőségekhez szabad mérni, s nem lehet elvont, életidegen, doktrinér eszmék nevében ítélni, mert az nem igazságszolgáltatás lesz, hanem bosszúállás, s végső soron véget nem érő igazságtalanságok sorozatához vezet. De semmilyen körülmények között nem engedhető meg — hirdeti Leskó —, hogy egy népet, egy népcsoportot, egy kisebbséget kollektívan meg- és elítéljünk.

Együttélés: ezzel a címmel forgatott filmet néhány évvel ezelőtt Gyarmathy Lívia két faluról, ahová — miként a regénybeli Erdősre — honjüvesztett magyarokat telepítettek a háború után a kényszerűségből elhagyott német portákra. S azóta németek, magyarok éltek ott egymás mellett, de nem együtt, mígnem egy fiatal pár szerelme erősebbnek bizonyult a széthúzó tradíciónál. Nekik már nincsenek háborús emlékeik, hisznek egymásban, és biz-

nak a jövőben — miként e szép film alkotói is. De a néző, aki szívesen osztogna e bizalomban, nem feledheti az öregek rebbenő tekintetét, a lesütött szemeket, a mélyről felszakadó sóhajokat, a száj elé kapott kérges kezeket — az évszázados tapasztalatokat összegző gesztusokat, amelyek arról árulkodnak: míg a félsz, a bizonytalanság ott munkál a szívekben, valódi *együttélés* nemigen lehetséges. Erre csak akkor van esély, ha az egymás mellett élők, megismerve a másik történetét, megértik és megtanulják tolerálni a másságot. Ha tehát elindulnak visszafelé a kihűlt lábnyomokon, hogy a história szétszakadt láncszemeit újra összeillesszék.

Leskó László pontosan tudja, milyen nehéz, milyen kényes feladat ez. Maga is éveket élt vegyes lakosságú községben, a német—magyar együttélésre vonatkozó tapasztalatai, ismeretei bizonyára vaskos köteteket töltenének meg. Hogy itt most mégsem átfogó szociográfia vagy történeti tanulmány, hanem egy karcsú regény született, annak az is oka lehet, hogy a szerző megérezte: olvasáslélektani okokból helyesebb, ha bizonyos pontokon megemeli, kiegyenlíti vagy homályban hagyja az „eredeti” történetet — amely ily módon veszít ugyan szociográfiai hitelességéből, ámde éppen ezáltal válhat általános emberi tartalmak hordozójává. És — ami szintén nem közömbös — a szerző éppen így őrizheti meg az olvasó jóindulatát hőse, hősei iránt. Úgy is mondhatnánk: ha már a történelem nem tette meg azt a szívességet, hogy legalább nagy vonalakban igazságot szolgáltatson, akkor ezt a feladatot a regényíró kénytelen magára vállalni. Leskó nyíltan vállalja is ezt. A véletlennek kitüntetett szerepet ad, éppen azért, hogy a történet lélektanilag egyensúlyban maradjon, s hogy megőrizzen egyfajta mítoszi-mesei struktúrát. Nemcsak a regény utolsó jelenetében érhetjük tetten e szerzői szándékot — amikor is éppen az a felvidéki menekült, Szánya Gáspár menti meg a főszereplőt, Mayer Éva életét, aki a szülői házat „bitorolja” —, hanem például a falusiak és a zsidó boltos, Rosenberg Számi viszonyában is, vagy Mayer Szepi halálának rajzában. Számi üzletét felgyújtják a volksbundisták, s bár a falusiak többsége nem helyesli e tettet, alig akad, ki szót mer emelni ellene. A legtöbben, miként Mayer Éva is, tiltakozás nélkül tűrik el, mint annyi mást ezekben az években. Rosenberg Sámuel túléli a pogromot, a deportálást, viztatér a faluba, s megadatik neki, hogy a Mayer Évák szemébe vágja: ők is ott álltak, amikor az üzlete égett. Éva, aki közben maga is üldözötté vált, kétségbeesetten tiltakozik önmaga előtt: „Én nem voltam ott. A Számi látásával már akkor is baj volt. Engem nem láthatott a tömegben. Én csak messziről... Én csak néztem.” De rövidesen megsejthet valamit Számi egykori érzéseiből, amikor az erdősiek *csak nézik*, hogy rokonaik, barátai, ismerőseik kicsiny motyóikkal elindulnak messzi idegenbe.

Mayer Joseph az első SS-katona a magyar irodalomban, aki bírja az olvasó együttérzését. Ezt a kamaszkorból alig kinőtt fiatalembert 1944-ben az SS *besorozza*. Szepi választhat: vagy megszökik, s ezzel törvényen kívül helyezi magát, vagy beáll a sorba, s az embertelen körülmények között is megpróbál ember maradni. Ez azonban lehetetlen: a fiú hamarosan rádöbben, hogy rosszul döntött, s ezért életével kell fizetnie. Bűn és bűnhődés azonban nem áll arányban egymással, ezért Joseph megtisztulhat a halálban — családja viszont tovább viseli az egykori döntés következményeit: Mayerékat mint SS-katona hozzátartozóit telepítik ki az országból.

Nemcsak a cselekményvezetésben, hanem a szereplők kiválasztásában, a jellemábrázolásban is nyomon követhető, hogyan igyekszik a regényt egyen-

súlyban tartani Leskó. Mintha a Kemény Zsigmond-i súlyegyenlémetet élesen fel, a regénybeli Erdősön megjelenik a korszak összes lehetséges típusa, azaz valamennyi válaszlehetőség körvonalazódik. S ezek — miként Keménynél is, noha nyilvánvalóan nincs szó közvetlen hatásról — a „rendszeren belül” sokáig kiegyenlítik, ellensúlyozzák egymást. A falu azonban — mutatja be a szerző — valójában nem e kívülről jött értékek mentén tagozódik. Akármilyen viharok tomboljanak odakünn, Erdősön még mindig a hagyomány szab értéket: a munkabírás, a szakértelem alapján nyeri el ki-ki helyét a falu társadalmában. S korántsem lehet véletlen, hogy a regény legemberibb figurái éppen azok, akik ebben az értékrendben magasán állnak. Pedig távolról szemlélve bizony elég rideg, már-már kegyetlen tradíció ez. Látszólag érzelmentes világban élnek az erdősiek, ahol a legnagyobb becsülete annak van, aki gyarapítani tudja az apjától örökölt földet — aki tehát ügyetlen, korhely vagy beteges, annak nincs becsülete. (A falu Volksbund-vezetője, Vak, sánta ember, hadirokkant, aki éppen ezért szinte kitaszítódik a hagyományos értékrendből — s *neki* nem nő a presztízse akkor sem, amikor a birodalmi eszme a legnagyobb hatást gyakorolja Erdősön.) De bármily kegyetlen legyen is ez a hagyomány, még mindig ezerszer emberibb azoknál az értékeknél, melyeket a külvilág kényszerít a falura, s amelyek végül alapjában támadják meg a hagyományos értékrendet.

Írói igazságszolgáltatás, modellszerűség, egyensúlyra törekvés — Leskó legnagyobb *szépírói* erénye éppen az, hogy a regény mindezek ellenére sem válik kimódolttá — a teremtett valóság képes helytállni önmagáért. Szociográfia és folklór különös elegyítésével épül fel a regénybeli Erdős, éppen úgy, mint közvetlen rokona és elődje, Gion Nándor Szenttamása. A Rózsaméz alkotójának egykor szemére is vetették, hogy egymástól idegen írói eszközei nem szervesülnek. Leskó most ismét bebizonyította, hogy tehetséges alkotó kezén e módszer is (amely valóban minden elméletnek ellentmondani látszik) gyümölcsöző lehet.

Gyermekhalállal kezdődik a regény, s akkor ér véget, amikor a kitelepítés elől bujkáló Langné Mayer Éva második gyermekével vajúdik. Nem tudjuk, fiú lesz-e az újszülött vagy leány, sem azt, rövid vagy hosszú élet adatik-e neki. S nem tudjuk azt sem, a Földnek mely részén fog élni majd.

Csupán reménykedünk: ezt ő döntheti el. (*Kozmosz.*)

JOLSVAI ANDRÁS

Bertha Bulcsu: *Árnyak és lovasok*

Újabb magyar irodalmunkat böngészve aligha figyelhetünk meg szervezettebben épülő írói életművet, mint a Bertha Bulcsuét. A folyvást népszerűsödő oeuvre-be rangos és pregnáns darabként illeszkedik a nemrégén napvilágra került — sorrendben már a tizenkilencedik — kötet: az *Árnyak és lovasok*.

Bertha Bulcsu nem tartozik a mindig újabb ötletekkel és műfajokkal előhozakodó írók típusába: ezt mutatják megint visszatérő — tematikájukban,